

РЕАЛІЇ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОЛІТИЧНОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНИ

Остапенко Марина Анатоліївна,
доцент кафедри політичних наук
НПУ імені М.П.Драгоманова

УДК 323.2 (477)

ПАРТІЙНИЙ ПЛЮРАЛІЗМ В УКРАЇНІ: ОСОБЛИВОСТІ СТАНОВЛЕННЯ

Стаття присвячена дослідженню особливостей становлення партійного плюралізму в Україні в контексті розвитку партійної системи та інституту опозиції, а також їх сприйняття населенням незалежної України.

Ключові слова: партійна система, партійний плюралізм, політичний плюралізм, політична опозиція, демократія.

Статья посвящена исследованию особенностей становления партийного плюрализма в Украине в контексте развития партийной системы, института оппозиции и их восприятия населением независимой Украины.

Ключевые слова: партийная система, партийный плюрализм, политический плюрализм, политическая оппозиция, демократия.

Article is devoted to research features becoming party pluralism in Ukraine in the context of development institute's opposition party system, and their perception of the population of independent Ukraine.

Keywords: party system, party pluralism, political pluralism, political opposition, democracy.

Проблема української державності, її розбудова та перспективи цікавили з давніх часів як теоретиків, так і практиків. Цікаво, що майбутнє України з плюралістичним ладом пов'язував В.Липинський. Якщо у країнах із західною політичною культурою плюралізм сприймався як явище «вкорінене», то для вітчизняної політичної думки позиція В.Липинського була достатньо оригінальною або навіть радикальною, адже переважна частина теоретиків того часу розглядала українське суспільство як моністичне, як однорідну масу, не припускаючи різноманіття соціальних шарів, прошарків і політичних уподобань.

Критикуючи моністичні ідеології, які виключали значні шари населення, В.Липинський обґрунтовував точку зору, згідно з якою в Україні повинна сформуватися диференційована класова структура, яка буде охоплювати усе населення, що є необхідним для існування зрілої нації і самостійної держави. Шлях до цього він вбачав у виникненні нової еліти з народних мас, а також приєднанні відчуженої старої еліти. Також мислитель вказував і на необхідність існування опозиції, завдання якої – тиснути на державний апарат для того, щоб він не був бездіяльним. Легально визнана опозиція є механізмом, який забезпечує безперервне оновлення національної еліти. В.Липинський стояв на плюралістичних позиціях і у справах церковної політики. Зокрема, будучи правовірним католиком латинського обряду, він вважав, що релігійний плюралізм є невід'ємною складовою українського життя. Захищаючи рівність усіх віросповідань, вважав, що все ж таки домінуючою є православна церква в силу історичних причин. [2]. Прогнози В.Липинського, як ми можемо побачити, здійснилися.

Продовжуючи думки мислителя щодо диференціації суспільства, варто вказати і на те, що інтереси соціальних груп, шарів та прошарків повинні бути представлені і донесені до влади. Це завдання, як відомо, політичних партій та громадських об'єднань.

Повертаючись до багатоваріативного сьогодення, зазначимо, що розвинута партійна система є однією з характерних рис плюралістичної демократії. Сучасна політична наука розглядає партійну систему як «...політичну структуру, що утворюється із сукупності політичних партій різних типів з їх стійкими зв'язками і взаємовідносинами між собою, а також з державою та іншими інститутами влади, характером, умовами діяльності, поглядами на базові цінності політичної культури суспільства та ступенем узгодженості цих поглядів у

ході реалізації прийнятих ними ідеологічних доктрин, форм і методів практичної політичної діяльності...» [3, с.243]. Дж.Сарторі визначає партійну систему як «...систему взаємних впливів, які виникають в результаті суперництва між партіями...» [4].

Значним чинником виникнення в Україні багатопартійної системи був світоглядний і ідеологічний плюралізм, який вперше публічно проявився після проголошення незалежності. Перші вибори на багатопартійній основі - дострокові вибори 1994 року, які проводилися за мажоритарною системою абсолютної більшості. В цей час в Україні діяли 30 зареєстрованих партій, 14 з яких отримали депутатські мандати. У парламенті жодна з політичних сил не мала необхідного потенціалу для формування сталої більшості. Якщо така більшість і складалася, то переважно на ситуативній основі. Депутати парламенту були об'єднані у 10 фракцій і депутатських груп. Лише дві партії – КПУ і НРУ – нараховували достатню кількість депутатів для створення власної фракції[4].

Закон «Про вибори народних депутатів» 1997 року змінив партійну ситуацію, запровадивши змішану виборчу систему і ускладнивши процедуру реєстрації (грошова застава, підписи 200 тис. виборців). Так, у 1998 році у виборчих перегонах брали участь 21 партія і 9 партійних блоків, які об'єднували 19 партій. Таким чином, у виборах брало участь 40 партій. До того ж, партії висували своїх кандидатів в одномандатних округах. Отже, вибори 1998 року виступили, з одного боку, значним стимулом для розвитку партійної системи, а з іншого – сприяли формуванню системи малих партій (згідно класифікації Р.Майри; партії, що представлені у парламенті отримали менше 15% голосів виборців). Так, з восьми партій, які подолали 4% бар'єр, лише КПУ набрала 24,65% голосів виборців. Про систему малих партій свідчить і те, що дві великі партії – КПУ і НРУ – разом отримали 37,55% мандатів. [4].

У період 1994 – 1998 років становлення партійної системи відбувається повільними темпами, що обумовлено довготривалими пошуками моделі виборчої системи, яка відповідала би розвитку політичного і ідеологічного плюралізму.

Зміни в розвитку партійної системи відбулися напередодні виборів 2002 року. Зокрема, можна виділити розкол партій на «пропрезидентські» і «антипрезидентські», причому не за ідеологічними уподобаннями, а за ставленням до президента; кількість політичних партій в країні зросла до 120; розгалуження мережі партійних організацій на місцевому рівні (навесні нараховувалось 70 обласних відділень політичних партій), що означало те, що партії мали своїх представників приблизно в половині областей України. [4].

Досвід зарубіжних демократій свідчить, що багатопартійна система з малими партіями в подальшому сприяє створенню блоків – виборчих і парламентських, формування коаліційних кабінетів меншості і рідше, більшості. Україна не стала виключенням з подібної тенденції.

На виборах 2002 року знову-таки великі виборчі об'єднання, які отримали більше 15% голосів разом контролюють 47,3% мандатів, що свідчить про збереження багатопартійної системи з малими партіями. Слід відзначити, що представлені в парламенті партії і блоки отримали перемогу в більшості регіонів країни: блок «Наша Україна» і КПУ подолали прохідний бар'єр у 24 регіонах, блок «За єдину Україну» – у 23. Загальнонаціональний статус мали три партії – КПУ, СДПУ(о) і СПУ.

З 2002 року продовжується структуризація парламенту, спостерігається подолання політичного роздрібнення, розпорошення. Події «Помаранчевої революції» можна сказати, прискорили цей процес. Демократичний імпульс призвів до кількісних змін у структурі влади, викликав деякі зміни у складі владної еліти, проте не приніс очікуваних якісних змін. У 2002 – 2007 роках в партійній системі поступово сформувалася нова група лідерів, до якої увійшли три провідні політичні сили – Партія регіонів, «Блок Юлії Тимошенко» і блок «Наша Україна – Народна самооборона». Інші політичні сили, представлені у Верховній Раді або намагалися змагатися за місце в ній (КПУ, Блок В.Литвина, СПУ, ПСПУ) за рівнем підтримки не могли конкурувати з трійкою лідерів.

У чергових виборах до парламенту у 2006 році, які відбувалися за пропорційною виборчою системою, брало участь 45 суб'єктів виборчого процесу (29 політичних партій та 16 партійних блоків). Станом на 20 грудня 2006 р. Міністерством юстиції України було зареєстровано 137 політичних партій. Упродовж одного лише 2005 р. було створено 24 нові партії. Блокам політичних партій вдалося об'єднати зусилля 50 політичних партій України. Таким чином трохи більше, ніж половина з існуючих в державі політичних партій спромоглися скористатися своїм правом на участь у формуванні вищих органів влади, що і є основною функцією політичної партії. Потужними виявились: КПУ, блок «Наша Україна», Партія регіонів України, Соціалістична партія України, «Блок Юлії Тимошенко» (БЮТ).

Як відмічає Ю.Шведа, у результаті парламентських виборів 2006 р. в Україні була сформована система, яка в літературі має назву модифікованої двопартійності або «2,5 партійна система», аналогом якої може слугувати партійна система Німеччини. Загалом маємо справу з біполярним розподілом політичного простору. Центром одного політичного поля виступає правоцентристська Партія регіонів (ПР), центром іншого – лівоцентристська БЮТ. Парадоксально, але Партія регіонів зуміла об'єднати навколо себе лівих (соціалістів та комуністів), а БЮТ – правих (нашоукраїнців). Яскраво свідчить це про те, що об'єднання політичних сил відбувається швидше навколо влади, а не навколо ідеологічних чи програмних цінностей.

Дострокові парламентські вибори 2007 р. змінили положення цих політичних центрів у владі, але не змінили біполярності політичного укладу. Як у 1994 р. так і в 2007 р. основною причиною політичної кризи стала боротьба між парламентом і президентом за контроль над владою і фактично представляла собою протистояння між двома тенденціями суспільного розвитку України: спрямованого на зміцнення президентської влади і, навпаки, на її обмеження. У 1994 р. перемогла перша із зазначених тенденцій, що привело до формування в Україні сильної президентської влади, очолюваної Л.Кучмою. Зовнішнім приводом до проведення позачергових виборів 2007 р. в Україні стала політична корупція в парламенті, однак реальною причиною були наполегливі й небезуспішні спроби збільшення повноважень парламентсько-урядової більшості й суттєве скорочення повноважень президента. Консолідоване голосування фракцій партії «Батьківщина» та парламентської більшості (ПР, СПУ та КПУ) за закон про кабінет міністрів дало можливість відхилити всі зауваження президента й подолати вето накладене на нього. Можливість такого об'єднання, яке формувало конституційну більшість (більше 300 голосів), очевидно й стало останнім аргументом для президента й підштовхнуло його до прийняття рішення про проведення позачергових виборів парламенту. [7].

Таким чином, починаючи з 2007 року, найбільш значущою зміною якісного характеру стала поляризація партійної системи на підставі чітко вираженої регіональної локалізації електоральної бази основних політичних сил, створення двох конкуруючих «центрів тяжіння» – Партії регіонів, з одного боку, та блоків Ю. Тимошенко і «Наша Україна – Народна Самооборона» – з іншого. При цьому потенціал інших політичних сил був явно недостатній для того, щоб самостійно конкурувати з ними як «третьою силою». Відтак вони змушені були або приєднуватися до лідерів (при цьому, як засвідчило входження КПУ і СПУ до коаліції з Партією регіонів після виборів 2006 року, ідеологічний чинник відходить на другий план), або зосереджуватись на виробленні ефективної стратегії самозбереження.

Вже згадуваний нами вітчизняний дослідник Ю.Шведа, спираючись на класичну типологію партійних систем Дж. Сарторі, справедливо виділяє три якісно відмінні етапи в еволюції партійної системи незалежної України: 1990-1997 рр. - атомізована (мультипартійна) система, 1998-2005 рр. - партійна система поляризованого (екстремального) плюралізму, з 2006 – по сьогодні - партійна система поміркованого плюралізму. [6, с. 50].

Проте, на наш погляд, є певні сумніви з приводу останнього періоду, адже як свідчать сучасні реалії, політичні партії досить активно демонструють полярні погляди щодо майбутнього України, зокрема розуміння основних напрямів розвитку держави та

стратегічних партнерів, ставлення до Європейського вибору України та до НАТО, визначення статусу російської мови, історичної оцінки діяльності ОУН та УПА тощо. Це розуміння обумовлює дію, визначає зміст і спрямованість політичної участі як самих партій, так і тих, інтереси яких вони представляють - населення.

Загалом останній час політична ситуація в Україні рухається по колу: партійні вибори – створення коаліції – політична криза і повна втрата легітимності всіма партіями – перевибори, коли легітимність частково поновлюється – знову по колу. Розірвати це замкнене коло ніхто навіть не намагається.

Формування багатопартійної системи тісно пов'язано з таким її інститутом як політична опозиція, обійти увагою який було б некоректно з нашого погляду. Т.Ткаченко виділяє такі етапи її формування.

1) Етап т.з. тотальної опозиційності (від проголошення української незалежності 1991 року – до парламентсько-президентських виборів 1998-1999 рр.). Для нього характерним було: спрямованість вектору опозиційності в бік Президента України й сформованої ним виконавчо-владної вертикалі; розмитість опозиційного спектру; відносини з владою в цей період формувались за типом «аморфна влада – аморфна опозиція» при взаємному ігноруванні вимог та пропозицій кожної із сторін; основний мотив дій - домінування претензії на отримання влади; обумовленість дій опозиції кон'юнктурними міркуваннями та владними прагненнями, використання інформаційних ресурсів опозиційних партій переважно з метою маніпулювання масовою свідомістю, компрометації опонентів, в цілях передвиборчої агітації тощо.

2) Етап визрівання політичної опозиції (від парламентсько-президентських виборів 1998-1999 рр. – до парламентських виборів 2002 рр.), який характеризується її визріванням із політичної системи та поступовою структуризацією. Так, до кінця другого етапу можна було вже виділити наступні типи політичної опозиції в українському парламенті: перший тип – це ті політичні сили, які за своєю формою були опозиційними, а за суттю – вигідно відтіняли офіційну владу, діючи на її замовлення і, таким чином, не створюючи їй реальної альтернативи; другий тип включив ті політичні сили, опозиційність яких була обумовлена чисто кон'юнктурними, вузькокорпоративними чи кар'єристськими міркуваннями, бажанням повернути до себе виборців; третій тип – політичні сили, що згуртувались довкола ідеї боротьби з існуючим політичним режимом, з якими в суспільній свідомості починало асоціюватись поняття «політична опозиція» та зростати громадянська довіра. Водночас про існування в цей час цивілізованої опозиції, яка б виконувала свої класичні функції, говорити ще рано: політична опозиція ще не була суб'єктом альтернативних поглядів на шляхи розвитку суспільства, не виступала з конструктивною критикою дій органів влади і її опозиційність, як і в попередні роки, мала кон'юнктурний характер.

3) Етап становлення опозиції як джерела альтернативної політики (від парламентських виборів 2002 р. – до «помаранчевої революції» 2004 р.): чітко окреслені контури опозиційного спектру, що було обумовлено появою харизматичних лідерів, які об'єднували довкола себе партії з подібними цілями, та подальшою викристалізацією партійної системи України; поява таких суттєвих рис політичної опозиції, як альтернативність, поміркованість, організованість, конструктивність; зростання рівня виконання притаманних їй функцій таких, як здійснення просвітницької діяльності, формування політичної культури та свідомості населення, пропонування альтернативних шляхів розвитку українського суспільства, підвищення іміджу України на міжнародній арені; наявність значної громадської підтримки. Проте, були й слабкі сторони. Незважаючи на сформовану спільну мету — боротьба з існуючим політичним режимом, — існували розбіжності з принципових програмних питань, що значно гальмувало процес формування опозиції як дієвого інституту демократичного суспільства, а також стало головною проблемою в процесі консолідації влади в постреволюційний період. З наближенням президентських виборів 2004 року спостерігалось поступове оформлення типу відносин «нестійка влада – організована опозиція».

4) «Постпомаранчевий» період розвитку політичної опозиції в Україні (після президентських виборів 2004 року і до сьогодні). Характерні ознаки цього періоду: у системі відносин «влада-опозиція» починає проявлятися механізм їх черговості; змінились обставини формування опозиційного спектру й вектору опозиційності — формування політичної опозиції тепер є похідною від створення урядової коаліції, а самі зусилля опозиційних сил спрямовані не тільки в бік президента, а й парламентської більшості та уряду; внаслідок реалізації політичної реформи та запровадження пропорційної системи формальний поділ на опозицію та урядову коаліцію став більш чітким. Проте, не зважаючи на деяку демократизацію політичного режиму та створення більш сприятливих умов для діяльності опозиційних сил, сьогодні опозиція характеризується популістською критикою, бездіяльністю, нездатністю запропонувати альтернативу. Крім того, претензії політичної опозиції на отримання влади обумовлюють формування деструктивної поведінки з боку опозиції та змушують її діяти всупереч встановленим правилам гри, внаслідок чого опозиція втрачає суспільну довіру. [5, с.9-12].

На наш погляд, партійну систему неможливо розглядати без взаємозв'язку з суспільством, тобто важливим аспектом у нашому дослідженні є питання сприйняття чи несприйняття її суспільством. Сьогодні можна умовно виокремити два комплекси уявлень, наявність яких відображається у певних політичних симпатіях населення. Перший — «російська мова; російська або радянська культурна традиція; російський вектор зовнішньої політики» — Партія регіонів і КПУ. Другий — «українська мова; українська або європейська культурна традиція; західний вектор зовнішньої політики» — БЮТ і «Наша Україна».

Враховуючи характер перебігу процесів у різних сферах суспільного життя, що можуть впливати на соціально-культурні орієнтації громадян, вітчизняний дослідник Ю.Якименко надає цікавий прогноз того, як уподобання населення можуть вплинути на подальший розвиток партійної системи України. По-перше, буде спостерігатися ще довго вплив мовних преференцій, віднесення себе до певної культурної традиції, певних світоглядних позицій, зокрема, оцінки історичного минулого, зовнішньополітичні орієнтації, які змінюються досить повільно. По-друге, практично з усіх питань, які є «суспільно конфліктними», позиції сторін є протилежними. «Серединна», чи компромісна позиція з цих питань навряд чи буде прийнята більшістю представників як однієї, так і іншої сторони (це опосередковано підтверджує поразка Народного блоку В. Литвина на парламентських виборах 2006 року). По-третє, здійснення владою активних дій у певній сфері без врахування позиції частини населення, яка має протилежні погляди (наприклад, поширення сфери вжитку української мови, надання офіційного статусу ОУН-УПА, приєднання України до Плану дій з набуття членства в НАТО тощо) надалі фіксуватиме лінію поділу (а можливо й поглиблюватиме останній) і стимулюватиме відповідні політичні сили до того, щоб активно виступати на захист «незадоволених». Відповідні лінії поділу можуть стати і лінією протистояння між владою й опозицією, незалежно від того, які політичні сили представлятимуть ту чи іншу сторону. По-четверте, зважаючи на значний збіг схем географічної локалізації сторін у відповідних поділах, що відображається в чіткому регіональному розподілі політичних симпатій громадян України, та відзначена вище складність вироблення компромісних позицій роблять проблематичним утворення в найближчий час політичної сили, яка була б загальнонаціональною не за своїм формально-правовим статусом та організаційно-структурними характеристиками, а за рівнем підтримки громадян у різних регіонах. По-п'яте, вплив відчутних для пересічних громадян соціально-економічних результатів перебування тих чи інших політичних сил при владі або очікування суттєвих змін на краще від їх приходу до влади. [9].

Підводячи підсумок загального огляду проблеми становлення партійного плюралізму в Україні, варто виділити декілька важливих моментів. Україна відрізняється від інших пострадянських держав тим, що має тенденцію формування і утвердження традицій політичного плюралізму. Маючи значні регіональні відмінності, плюралізм, постійний пошук компромісу, відмова еліти від тотального підкорення одних іншим були і,

сподіваємося, залишаться необхідною умовою збереження цілісності держави. Були небезпечні ситуації і часи, коли політичну еліту спокушала ідея про те, що одна політична чи економічна сила може монополізувати всю владу в країні. Проте, розум політиків змушував їх, приймаючи рішення, враховувати інтереси інших сил і груп.

Останні парламентські вибори в черговий раз внесли певні зміни у систему влади в Україні, проте вона зберегла свій поліцентричний характер. В Україні легітимізована опозиція, вітчизняні ЗМІ представляють широкий спектр думок і позицій; в країні немає заборонених тем чи політиків, яких не можна було б критикувати. Конституційний дизайн України об'єктивно наближає її до центральноєвропейських зразків, вимагаючи професіоналізму політиків, врахування інтересів різних груп, вміння цивілізовано переговорним шляхом вирішувати актуальні для суспільства проблеми.

Література:

- 1.Мацеевский Ю. Политический режим Украины после «Оранжевой революции» / Ю.Мацеевский // Журнал ПОЛИТЭКС. – Режим доступу до статті <http://www.politex.info/content/view/499/30/>
- 2.Мироненко В. Иван (Лысяк) Рудницкий. Политические идеи Липинского: взгляд из нашего времени / Виктор Мироненко // Персональный сайт Виктора Мироненка. – Режим доступу до статті: http://www.mironenko.org/index.php?option=com_content&task=view&id=64&Itemid=38
- 3.Політологічний енциклопедичний словник: Навч.посібник для студентів вищ.навч.закладів / Відповідальні редактори Ю.С.Шемшученко, В.Д.Бабкін. – К.: Генеза, 1997. – 400с.
- 4.Рагозин Н.П. Развитие партийной системы Украины / Н.П. Рагозин // ПОЛИС. Научный и культурно-просветительский журнал. – 2004. – № 1. – Режим доступу до статті: <http://www.politstudies.ru/N2004fulltext/2004/1/21.htm>
- 5.Ткаченко Т.В. Опозиція як чинник формування демократичної політичної системи: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. політ. наук: спец. 23.00.02 «Політичні інститути та процеси» / Т.В.Ткаченко / Національний педагогічний університет ім. М.П. Драгоманова. – К., 2009. – 19 с. – укр.
- 6.Шведа Ю. Партиїна системи незалежної України: етапи трансформації / Юрій Шведа // Освіта Регіону. Політологія. Психологія. Комунікації. – 2009. – № 3. – С. 50-55.
- 7.Шведа Ю. Політичні партії та партійна система України: проблеми на тлі позачергових парламентських виборів / Юрій Шведа // Політичні студії в Україні [Сайт центру політичних досліджень] / 10/11/2007 – Режим доступу до статті: <http://postua.info/index.php>
- 8.Шкуренко К.О. Політичні партії у виборчій системі 2006 року / К.О.Шкуренко // Гілея (науковий вісник): [зб. наук. праць] / [гол. ред. В.М.Вашкевич]. – К., 2006. – Вип. 5. – С. 168–177.
- 9.Якименко Ю. Особливості еволюції партійної системи України у 2004 – 2007 роках / Юрій Якименко / Сайт Центру політичних і економічних досліджень імені О.Разумкова. – 29 травня 2008 року. – Режим доступу до статті: http://www.uceps.org/ukr/article.php?news_id=677